

Fullerö backar

Ett ovanligt fornlämningskomplex

DAVID DAMELL

Ca 1 km NÖ om Valsgärde gravbacke i Gamla Uppsala socken höjer sig en mäktig åskulle över slätten och Fyrisån, som rinner fram endast ett 100-tal meter V om kullen. Området kallas Fullerö backar. I kullens N del finns flera väl utbildade strandterrasser inom ett klapperstensområde. Vegetationen är karaktäristisk med karga enbuskar i åsens N del och en mera yppig hassel- och lövskogsvegetation i sydsluttningarna. Men det är inte bara botanik och geologi som gör platsen märklig. På åskullen har nämligen ett av traktens större gravfält inregistrerats, nr 208 i riksantikvarieämbetets fornlämningsregister för Gamla Uppsala socken (inventeringen utförd år 1951 under ledning av antikvarie G. A. Hellman). Inventeringsuppgiften för fältet lyder på följande sätt:

Gravfält ca 350×150 (N-S), bestående av ca 70 fornlämningar. Dessa utgörs av ca 60 stensättningar och minst 10 resta eller kullfallna stenar.

En rund stensättning är 5,5 m i diam och fylld, 0,3 m h, övertorvad med i ytan synliga stenar ca 0,2–0,5 m st; i mitten grop 3–3,5 m st och 0,7 m dj; i gropkan- ten syns ett par 1–1,2×0,7 m st stenar. Övriga runda stensättningar 4–10 m diam och 0,1–0,3 m h. Fyllningen övertorvad med enstaka 0,2–0,4 m st stenar i ytan på ett fåtal. Några har grop i mitten. En av de största stensättningarna har i mitten tvenne avrundade stenar 0,4–0,5 m st.

De resta och kullfallna stenarna är 0,4–0,7 m h resp. 0,7–1,10 m l. Inom gravfältets SV del och på högsta S delen av åsen verkar denna urgrävd 15×12 m (NNÖ-SSV) och intill 1 m djup. Omgiven av en synbarligen naturlig vall (?) ca 5–8 m br och 0,4–0,75 m h. Ca 4–5 m N och NV om den nämnda vallen är en stensträng, ca 30 m 1,1–1,2 m br och 0,25 m h av ca 0,2–0,4 m st stenar. Upplagd vid röjning?

VSV-SSV om förut nämnda vall är ett område med talrika i ytan synliga 0,2–0,4 m st stenar. Stensättningar? I gravfältets Ö del går en stensträng (N 20° Ö-S 20°V).

I samband med 1979 års revideringsinventering bedömdes fornl. nr 208 som gravfält med 50 fornlämningar varav 1 hög, 10 m i diameter och 0,8–0,9 m hög, 47 runda stensättningar, 4–10 m i diameter och

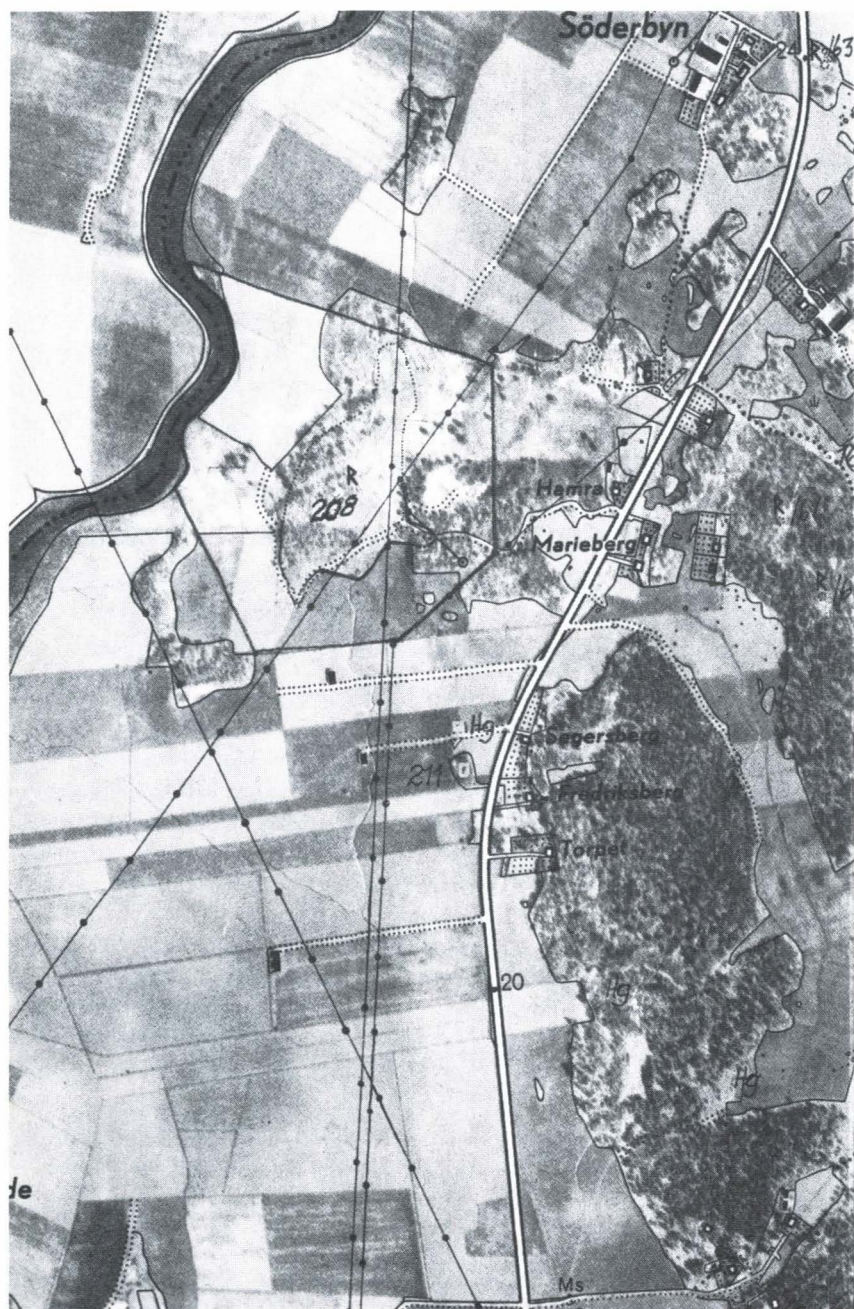

Bild 1. Detalj av ekonomiska kartan i skala 1:10 000, bladet 11 I 9a, med fornlämningsområdet vid Fullerö backar markerat. Ur ekonomiska kartan från Lantmäteriverket. Medgivande 83.0137. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 1983-08-05.

0 10 20 30 40 50 M

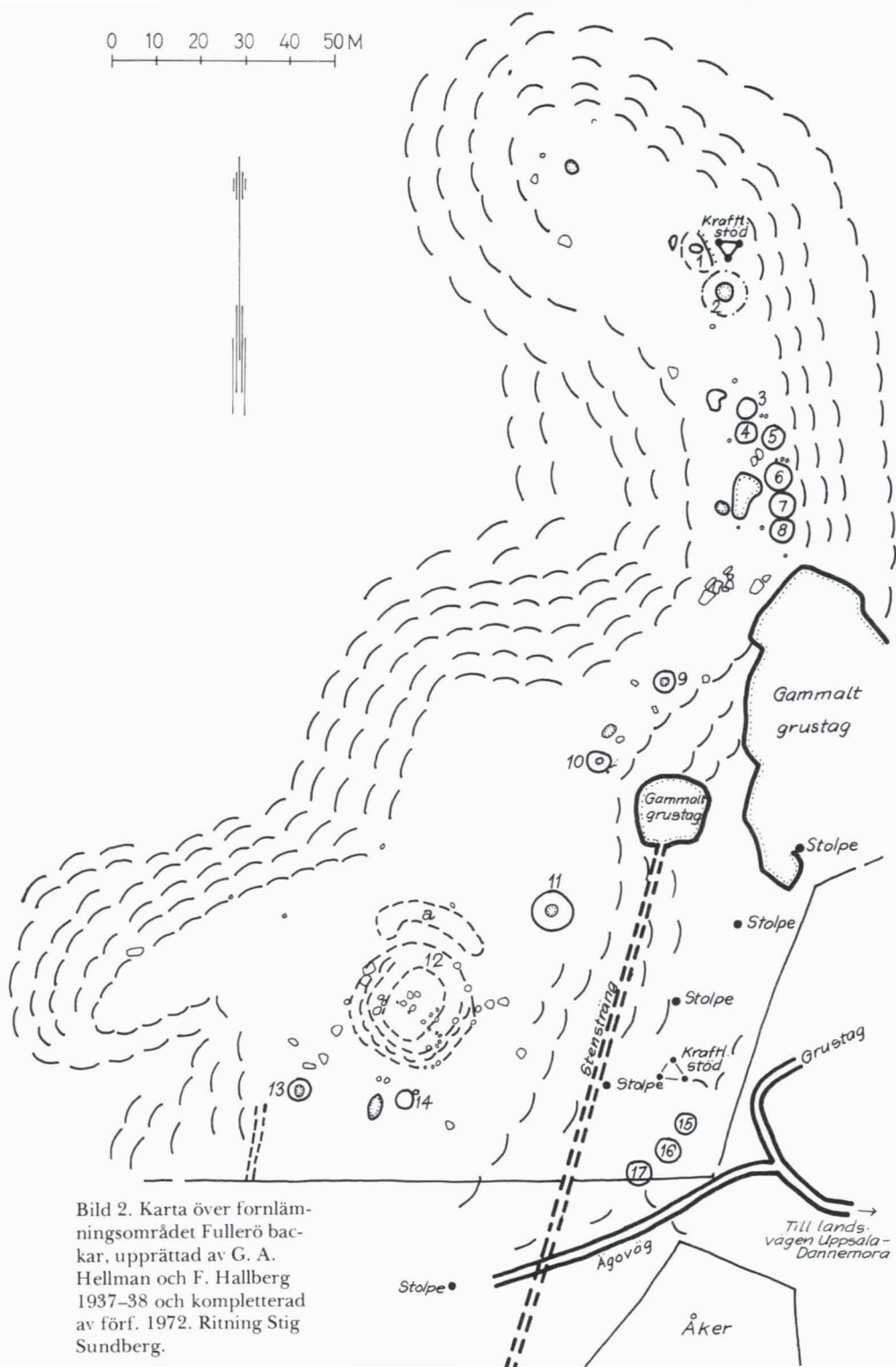

Bild 2. Karta över fornlämningsområdet Fullerö backar, upprättad av G. A. Hellman och F. Hallberg 1937-38 och kompletterad av förf. 1972. Ritning Stig Sundberg.

Bild 3. Ringvallen på åschrönet från sydöst. Foto förf.

0,1–0,4 m höga jämte en stensträng och en skansliknande anläggning. Inga resta stenar omnämnes.

Redan 1937–38 hade G. A. Hellman karterat gravfältet tillsammans med Folke Hallberg i samband med en specialinventering. Det då observerade antalet fornlämningar inom åspartiet var endast 17, bedömda som ett jordblandat röse, 15 runda stensättningar och en förmodad borg- eller huslämning (inventeringsrapport jämte karta i ATA – Antikvariskt Topografiska Arkivet).

Bild 4. Gravfältet norr om ringvallen från söder. Foto förf.

Vid 1951 års inventering registrerades således ytterligare ett 50-tal fornlämningar och den s. k. borg- eller huslämningen bedömdes annorlunda. Beträffande det ökade antalet runda stensättningar är inte mycket att tillägga. Sannolikt har den ökade inventeringserfarenheten gjort att man år 1951 påträffade så många fler stensättningar. De resta stenarna underkändes emellertid vid 1979 års revideringsinventering. Vad man emellertid ej omnämnt vare sig 1951 eller 1979 är de terrassliknande bildningar och stensamlingar som finns – dels i åskullens S sluttning och dels i dess SV del ut mot åsens västsluttning. Samtliga dessa företeelser är mycket låga och obetydliga. De syns tydligt endast om vårarna innan gräs och buskar börjat grönska.

Kan dessa obetydliga terrassbildningar härröra från en tidigare bebyggelse på platsen? Har de i så fall på något vis varit kopplade till gravfältet? Om så skulle vara fallet skulle man ånyo vilja ompröva vad den år 1937–38 som borglämning och år 1951 som naturbildning be-

dömda anläggningen i själva verket kan vara. Även vid 1979 års revideringsinventering bedöms den aktuella anläggningen som skansliknande men dock något osäker, eventuellt naturbildning. En granskning på platsen ger dock vid handen, att denna stora, runda anläggning på åsens högsta krön knappast kan betraktas som en naturbildning. Anläggningen är ca 25 m i diameter och består av en fullt tydlig stenvall runt den stora urgrävningen i mitten. Sedan finns då dessutom den låga vallen strax N om rundeln.

Vid en genomgång av andra fornlämningar inom Uppsalaområdet i syfte att söka lösa ringvallens gåta har jag främst fäst mig vid två fornlämningar i liknande lägen, vilka båda bedömts som bronsåldersgravar eller rester av dylika. Den ena är den s. k. Horsbacken i Lena socken, belägen på en åskulle mindre än 1 mil N om här beskrivna fornlämningsområde. Horsbacken har beskrivits av Björn Ambrosiani i en uppsats i årsboken Uppland 1968 och av honom ansetts vara en bronsåldershög med brätte. Även den andra anläggningen, fornl. nr 42 i Alsike socken (inventeringen utförd år 1952 under ledning av antikvarie G. Winberg) har bedömts som ett gravröse, 30 m i diameter samt delvis mycket förstört genom stentäkt. Fornlämningen ligger på Uppsalaåsens högsta punkt N om Kungshamn ungefär där Fyrisån faller ut i Ekoln.

Vid besiktning av denna fornlämning visade sig anläggningen i dag utgöras av ett stort stenflak med en valliknande kant mot S. I fornlämningsens Ö del syntes stenar i sådant läge att de kan ha utgjort en ingång eller en kantkista medan en stenrad möjligen kan urskiljas i anläggningens centrala del. Utanför anläggningen mot åsens V-sluttning finns långa svackor.

Trots det förvirrade intryck anläggningen ger, måste man efter noggrann bedömning hålla med om att detta troligen rör sig om ett svårt utplundrat bronsåldersröse även om en tolkning som vall- eller borganläggning synes lockande, i och för sig rimlig. Snarast kanske likheten med sydsvenska s. k. stensättningar med ringvall måste betonas.

Nu åter till Fullerö backar och den där befintliga, diffusa vallanläggningen. Är också denna ett skadat gravröse eller kan det verkligen vara resterna av en enkel ringborg?

Vad som gör bedömningen extra tveksam i just detta fall är förekomsten av möjliga terrasser i anslutning till ringvallen.

Bild 5. Utsikt mot SSV med åskullarna vid Valsgärde svagt synliga i bakgrunden i bildens mitt. Foto förf.

Sistnämnda förhållande jämte det faktum att anläggningen onekligen till det yttre liknar en försvarsvall gör emellertid att man i första hand har rätt att antaga, att det rör sig om en försvarsanordning, även om tanken att lämningen är en svårt skadad bronsåldersgrav naturligtvis ej helt kan uteslutas. Den nämnda stensträngen skulle då kunna tolkas som en rest av en gravhägnad.

Dateringsfrågan är naturligt nog av största vikt i detta fall. Den är dock mycket svårlöst.

Endast en grav på gravfältet är utgrävd, sannolikt grav nr 10 på 1937–38 års gravfältskarta. Undersökningen gjordes år 1948 under ledning av Erik Nylén (rapporten i ATA. Dnr 1578/49). Den undersökta graven var en övertorvad stensättning, 6 m i diameter och 0,4 m hög med en fördjupning i mitten 2 m i diameter och 0,3 m djup. Stenpackningen visar sig ha en diameter av 4,5 m samt vara uppbyggd av

0,1–0,15 m stora stenar. I mitten ett skadat brandlager 0,15–0,2 m tjockt i vars S del brända ben påträffades. Inga fynd gjordes. Graven återställdes efter undersökningen.

En säker datering av denna grav är omöjlig, men indikationerna sammantagna tycks peka på yngre järnålder. Uteslutet är emellertid ej att vissa delar av gravfältet går tillbaka till äldre järnålder.

Trots svårigheterna beträffande dateringen dels av gravfältet som sådant, dels av det speciella området med terrasser och ringvall synes det vara rimligt att framkasta följande hypotes, vilken delvis bygger på att ett samband kan finnas mellan Fullerö backar och båtgravfältet vid Valsgärde.

Under tidig yngre järnålder har en bebyggelse etablerats på S delen av åskullen Fullerö backar. Bosättningen har genom sin placering i en mycket rik odlingsbygd snabbt ökat i betydelse och fått en maktställning i bygden. Under folkvandringstid har man t. o. m. börjat använda kullen vid ån 1 km ner mot SV som begravningsplats jämsides med den gamla på åskullen vid bopplatsen. Slutligen har gården blivit ett verkligt stormannasäte, där de döda huvudmännen varit så betydelsefulla att de gravlagts i rikt utstyrda båtar nere på gravkullen vid ån. Kanhända har dessa stormän stått i ett slags vasallförhållande till prästkonungen i Gamla Uppsala t. ex. som ledungshövdingar i enlighet med Bertil Almgrens tolkning. Här bör dock påpekas, att även andra teorier om båtgravhövdingarnas ekonomiska bakgrund framkastats. "Brukspatroner" med järnhantering som vinstgivande verksamhet har bl. a. Björn Ambrosiani ansett vara dessa stormäns bakgrund.

Maktställningen har emellertid som nämnts förpliktigt till försvarsinsatser, om inte annat så för den egna gården. Det är i ett sådant sammanhang ringvallen kan infogas. Man har i så fall, som Hans Christiansson antagit för kungsgårdens i Gamla Uppsala del, befäst området bl. a. med ett enkelt försvarsverk i form av ringvall, sannolikt med inre konstruktioner. Detta bör förslagsvis ha skett någon gång under sen folkvandringstid – vendeltid.

Sammanfattningsvis vill jag alltså framkasta hypotesen att komplexen Fullerö backar – Valsgärde varit sammanhängande, med bebyggelsen liggande på åskullen vid Fullerö och med huvudgravplatsen vid Valsgärde. Eftersom gården varit en stormansgård har den, precis som skett senare under medeltiden, befästs för att kunna försvaras såväl vid inre

stridigheter som vid eventuella erövringståg från bygderna utifrån. Hur länge stormansgården funnits kvar är svårt att fastställa, men möjligt är att den varit i bruk in i sen vikingatid, varefter man svårligen kan spåra gården, i varje fall i arkeologiskt material.

Ett visst utvecklingssammanhang skulle även kunna spåras bakåt mot Uppsalatraktens fornborgar och deras betydelse som stödjepunkter i ett framväxande embryo till en Sveastat på Uppsalaslätten, något som jag skissat i en tidigare uppsats om Sunnersta fornborg i 1974 års utgåva av denna årsbok.

Här bör även nämnas att professor Greta Arwidsson under senare år sökt platsen för Valsgärdehövdingarnas bosättning inom ett område inemot 1 km NÖ om det här behandlade. Där har framkommit relativt omfattande bebyggelserester från järnålder, dock utan att ett sammanhang med båtgravfältet vid Valsgärde kunnat påvisas.

Hela här förda resonemang är självfallet mycket hypotetiskt och osäkert. Är t. ex. terrassbildningarna naturliga, faller hela resonemanget. En mindre arkeologisk undersökning på platsen skulle alltså lätt kunna verifiera eller kullkasta den framlagda hypotesen.

Min förhoppning är att denna lilla uppsats skall väcka ett sådant intresse, att en undersökning på platsen möjliggöres i framtiden. Självfallet måste i en dylik undersökning ingå en kontroll av huruvida möjliga försvarsanläggningar även kan finnas i anslutning till övriga uppländska båtgravfält längs Fyrisåns vattensystem.

Litteratur

Almgren, Bertil, Storchögar och båtgravar, Den svenska historien 1, Forntid, vikingatid och tidig medeltid till 1319, Stockholm 1966.

Ambrosiani, Björn, Horsberget vid Husby i Lena, *Uppland* 1967/68, Uppsala 1968.

Ambrosiani, Björn, Båtgravarnas bakgrund i Mälardalen, Vendeltid, Statens Historiska Museum, Stockholm 1980.

Damell, David, Funderingar kring en fornborg, *Uppland* 1974.